

sterker uit

programma

Inleiding	3
1. Structurele knelpunten	4
Kwetsbare positie zelfstandigen	
Moeizame implementatie van fair practice in de gehele sector	4
Kwetsbare positie niet-rijksgesubsidieerde delen van de sector	6
2. Kansrijke ontwikkelingen	8
Artistieke vernieuwingen	9
Versnelde digitalisering	9
Meer samenwerking	11
3. Onzekerheden met betrekking tot heropstart, herstel en transitie	12
Feitelijke schade onbekend	13
Lange hersteltijd	13
Tegenstrijdige prioriteiten	13
Internationale onzekerheid	13
Problemen rond afstemmen van aanbod en afname	14
Kwetsbare eigen inkomsten	14
Terugkeer en aanwas van publiek	14
4. Advies: drie sporen voor herstel en transformatie	15
Spoor 1: schade beperken en herstel versnellen	16
<i>Steun- en herstelpakketten</i>	16
<i>Stimuleren heropening van de culturele sector</i>	17
<i>Verlenging subsidieperiode</i>	18
Spoor 2: noodzakelijke en kansrijke transitie helpen versnellen	19
<i>Innovatielabs</i>	19
<i>Overige investeringen</i>	20
<i>Herziening subsidieregelingen en prestatieafspraken</i>	20
Spoor 3: De sector duurzaam versterken	20
<i>Eigentijdser inrichting van het bestel</i>	20
<i>Flexibeler en ruimer financieringspalet</i>	21
<i>Stimuleren van fair practice</i>	22
<i>Steviger inbedding van cultuureducatie in het onderwijs</i>	22
Conclusie	23
Colofon	25

Inleiding

Zoals bekend is de culturele sector bijzonder hard geraakt door de coronacrisis. Grote delen van de sector, zowel werkenden als organisaties, zijn geconfronteerd met verlies van inkomsten en een wegvallende praktijk. Bestaande verbindingen met publiek en (landelijke en internationale) partners zijn losgeraakt, al kwamen daar ook nieuwe relaties via de digitale weg en op lokaal niveau voor terug.

Uit cijfers van het CBS bleek dat geen sector in Nederland financieel zo hard is getroffen als de culturele sector. In het eerste kwartaal 2021 kromp de bedrijfstak 'cultuur, recreatie en overige diensten' met 36,5 procent, ten opzichte van een daling van 0,5 procent van het bruto binnenlands product.¹ Dat laat zich verklaren doordat juist deze sector grotendeels zijn werkzaamheden moest staken door de anderhalve-metermaatregel en de opeenvolgende lockdowns, maar ook door de reeds lage financiële weerbaarheid waarmee deze sector de crisis in ging. De raad wil de minister complimenteren met de specifieke steunmaatregelen die zij heeft bedongen voor de sector, naast de generieke maatregelen voor alle bedrijfssectoren. Dankzij deze steun kon de continuïteit van een groot aantal culturele instellingen worden veiliggesteld. Desondanks blijft de schade groot.

Ook in maatschappelijk opzicht eiste de crisis haar tol. Miljoenen Nederlanders misten hun bezoek aan beeldende kunst, monumenten, musea, bibliotheken, podiumkunsten, festivals en clubs. Mensen konden maandenlang hun culturele repetities, lessen en workshops niet volgen. Een paar honderduizend professionals zaten zonder werk of moesten hun koers fors bijsturen, vrijwilligers raakten hun werk kwijt, publiek bleef verstoken van cultureel aanbod. Veel producties, tentoonstellingen en andere activiteiten werden voortijdig beëindigd, nieuwe projecten konden niet worden opgestart. Een hard gelag voor de professionals en amateurs die daar lang en hard aan hadden gewerkt.

Tegelijkertijd liet de raad al in zijn advies 'Onderweg naar Overmorgen' (november 2020) en twee voorafgaande briefadviezen zien dat in de coronacrisis mooie nieuwe ontwikkelingen ontstonden en er kansen werden blootgelegd die anders niet in deze mate konden worden verkend. Veel makers konden een pas op de plaats maken. Vanuit reflectie en nieuw gevoelde noodzaak ontstonden mooie alternatieve vormen om het publiek te verrassen of het in crisistijd een hart onder de riem te steken. De raad kijkt met bewondering naar de onverzettelikheden die hieruit sprak, in weerwil van een ongekende crisis. Digitalisering bleek een deel van het antwoord op het wegvallen van live cultureel aanbod en digitale activiteiten trokken veel publiek en deelnemers, verrassend genoeg ook veel *nieuw* publiek en *nieuwe* deelnemers. De maatschappelijke functie van cultuur kwam hoger op de agenda te staan bij publiek en politiek. Zonder cultuur waren de opeenvolgende lockdowns voor veel Nederlanders heel wat moeilijker geweest om door te komen. Cultuur bleef een plek bieden voor reflectie, ontsnapping, onderlinge verbinding en plezier.

Tussentijds de balans opmakend stelt de raad dat de crisis nieuwe inzichten en kansen biedt om in de komende kabinetsperiode enkele **structurele knelpunten** aan te pakken en een aantal **kansrijke ontwikkelingen** aan te moedigen. In de crisis werd een zaadje geplant voor vruchtbare ontwikkelingen en oplossingen op artistiek, technologisch, ruimtelijk,

---

¹ CBS: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/20/economie-krimpt-met-0-5-procent-in-eerste-kwartaal-2021>.

financieel, maatschappelijk, sociaal en bestuurlijk vlak die de sector beter zullen uitrusten voor zijn rol in de eenentwintigste-eeuwse, complexe samenleving. De raad beschreef deze in ‘Onderweg naar Overmorgen’ als een zevental transitieopgaven. Cultuur kan bijdragen aan verbinding, innovatie en duiding in een maatschappij die zichzelf deels opnieuw moet uitvinden. In dit advies vat de raad de gesignaleerde knelpunten en kansen nog eens samen, waar mogelijk gebruikmakend van nieuwe inzichten, en bespreekt hij enkele **onzekerheden met betrekking tot heropstart, herstel en transitie** van de sector na de coronacrisis. Hij verbindt hier vervolgens aanbevelingen aan over de wijze waarop de minister de culturele sector hier de komende periode bij kan helpen. De raad ziet **drie sporen van interventie** voor zich, met als primaire doelstelling respectievelijk:

1. Beperken van schade en versnellen van herstel;
2. Stimuleren van noodzakelijke en kansrijke transities;
3. Duurzame versterking van de sector.

De drie sporen dienen volgens de raad gelijktijdig en op korte termijn te worden opgestart, maar de doorlooptijd verschilt.

In zijn recente investeringsagenda ‘Investeer in cultuur voor iedereen’, op 15 april 2021 aangeboden aan de informateur, bepleit de raad een structurele vermeerdering van het rijksbudget voor cultuur, erfgoed, media en bibliotheken met 477 miljoen euro, naast een incidenteel bedrag van 83 miljoen euro. De raad acht deze investeringen noodzakelijk om tot een culturele sector te komen die voor iedereen in Nederland bereikbaar en relevant is en waarin elke werkende eerlijk wordt betaald. Een culturele sector die bovendien substantieel kan bijdragen aan het economisch en maatschappelijk herstel van Nederland uit de coronacrisis. De adviezen ‘Onderweg naar Overmorgen’, ‘Investeer in cultuur voor iedereen’ en voorliggend advies dienen in samenhang met elkaar te worden gelezen.

Voorliggend advies heeft betrekking op de hele culturele sector. Omdat data en onderzoek over de gevolgen van de coronacrisis nog beperkt voorhanden zijn en dan vooral bij de grotere en meer georganiseerde delen van de sector, komen genoemde voorbeelden veelal uit de film-, museum en podiumkunstensector. De raad heeft deze voorbeelden alleen gebruikt waar hij meent dat ze in meer of mindere mate ook zullen gelden voor andere delen van de sector, tenzij anders vermeld.

1. Structurele knelpunten

Zoals al eerder door de raad betoogd, legt de crisis een vergrootglas op een aantal structurele knelpunten die rechtstreeks voortvloeien uit de financiële kwetsbaarheid van de sector. De sector kent een zeer lage weerbaarheid; organisaties hebben in het algemeen weinig weerstandsvermogen en betalingen zijn over de hele linie krap. Belangrijke knelpunten zijn de kwetsbare positie van zelfstandigen, de moeizame implementatie van fair practice in de sector, en de kwetsbare positie van ongesubsidieerde organisaties en subsectoren.

Kwetsbare positie zelfstandigen

Waar sommige bedrijfssectoren nauwelijks zijn getroffen door de coronacrisis (denk aan de juridische sector of bepaalde retail), raakt de crisis de cultuur, de horeca-, reis- en hotelbranche en de sport hard. Bijna overal geldt daarbij dat werkenden in loondienst een

betere bescherming genoten dan zelfstandigen. Regelingen als de NOW hebben ondernemingen en hun medewerkers in groten getale door de zware maanden heen gesleept, terwijl de generieke steunmaatregelen voor zzp'ers veel minder genereus zijn. Voor hen gelden bovendien strikte voorwaarden om in aanmerking te komen voor beschikbare generieke steun (denk aan de partnertoets op de Tozo of het verbod op bijverdiensten). Makers die vooraf hadden geïnvesteerd in een nieuwe productie die door de crisis niet kon worden uitgebracht, zagen hun investeringen in rook opgaan; hier waren geen compensatiemogelijkheden voor. Daarbij is op veel plekken het beoogde 'trickle down effect' uitgebleven, waarbij de overheidssteun aan culturele organisaties deels ten goede zou komen aan voor hen werkzame zzp'ers. Hier heeft men te veel van verwacht. Het was voor organisaties die zelf in onzekerheid verkeerden over hun voortbestaan ondoenlijk en onverantwoord om zzp'ers te blijven betalen zonder tegenprestatie.

De culturele sector onderscheidt zich van andere sectoren door een zeer hoog percentage zzp'ers en relatief weinig (vaste) dienstverbanden. Volgens gegevens van het CBS zijn er zo'n 105.000 zzp'ers fulltime of parttime werkzaam in de culturele en creatieve sector, waarvan 41.300 in de kunsten, 24.600 in media en vermaak, 34.900 in de creatief-zakelijke dienstverlening en 4.600 in onderwijs. Vergelijk: de totale werkgelegenheid in de sector uitgedrukt in (volle) arbeidsjaren bedraagt zo'n 320.000 (exclusief vrijwilligers, inclusief zzp'ers).² De genoemde 105.000 werkenden vormen samen bijna 13 procent van het totale aantal zzp'ers in Nederland. Voor een sector die 3,7 procent bijdraagt aan het bruto nationaal product, is dit een zeer hoog aandeel op het totaal.

Hoewel de culturele en creatieve sector sterk drijft op de inzet van zzp'ers, behaalt deze groep werkenden in het algemeen lage omzetcijfers. De gemiddelde zzp'er in de culturele en creatieve sector had in 2018 jaarlijks een zelfstandigeninkomen van 18.300 euro, ruim onder het gemiddelde van de Nederlandse zzp'er (25.900 euro). Specifiek voor kunsten betreft het gemiddelde 16.000 euro, voor media en vermaak 17.400 euro en voor onderwijs 10.700 euro; in de creatief-zakelijke dienstverlening ligt het iets dichterbij het landelijk gemiddelde, namelijk 23.900 euro. De raad stelde al eerder vast dat honoraria en normbedragen in de cultuur onacceptabel laag zijn, en dat veel uren niet kunnen worden gedeclareerd. Dat zorgt ervoor dat zzp'ers nauwelijks buffers kunnen opbouwen. Het CBS berekende recent dat 24,8 procent van de zelfstandigen in de culturele en creatieve sector na een jaar zonder inkomsten uit hun zelfstandig ondernemerschap met het totale huishoudinkomen onder de minimuminkomensgrens zakt. Ruim de helft van de culturele zzp'ers zag de omzet dalen in 2020. Uit diverse enquêtes blijkt dat een krappe helft van de zzp'ers zich al genoodzaakt zag ander werk te zoeken of inmiddels is begonnen zich om te scholen. Nader onderzoek na de crisis zal moeten uitwijzen hoe groot de definitieve, reële uitstroom is voor de gehele sector en welke gaten daardoor geslagen zijn in ketens en kwaliteit. Uit gesprekken die de raad voor dit advies organiseerde, ontstond het beeld dat het in sommige delen van de sector, met name buiten de Randstadprovincies, nu al zeer moeilijk is om technici, marketeers en productieleiders te vinden voor het aankomende zomerseizoen.

De raad benadrukt dat voor veel werkenden in de culturele sector het zelfstandig ondernemerschap geen keuze is uit commerciële overwegingen, maar onlosmakelijk voortvloeit uit hun culturele werkpraktijk, waarin tijdelijke en vaste dienstbetrekkingen

---

² Gecombineerde gegevens uit de Satellietrekening Cultuur en Media van het CBS (2019) en een becijfering van de verslechtering van de inkomstenpositie door het CBS in opdracht van het ministerie van OCW in 2021.

schaars zijn (denk aan de acteur die een paar rollen bij verschillende gezelschappen speelt en daarnaast lesgeeft, presenteert of reclames inspreekt, of aan de ontwerper die voor diverse culturele organisaties werkt). Schrijnend is dat juist deze artistiek en creatief medewerkers – kunstenaars/makers, uitvoerenden, ontwerpers, docenten – het hardst worden geraakt door de crisis. De culturele infrastructuur (organisaties en hun directies en medewerkers) slaagt er dankzij de steunmaatregelen behoorlijk in overleefd te blijven, maar het freelance hart van die infrastructuur – de zzp'ers om wier werk het voornamelijk draait – is aan het eind van zijn Latijn. De raad vindt het zorgelijk dat het tot nu toe niet is gelukt de steunmaatregelen dusdanig vorm te geven dat ze naast organisaties ook meer zzp'ers beschermen, als dragers van de broodnodige expertise, kennis en creativiteit in de sector.

Ten overvloede zij vermeld dat ook vast en tijdelijk (lager) personeel van culturele organisaties het laatste jaar zijn baan niet zeker was; zo gaf 10 procent van de musea die meededen aan een enquête van de Museumvereniging aan in 2020 vast personeel te hebben ontslagen, en 30 procent ontsloeg tijdelijk personeel. Ook veel andere organisaties, zoals concertorganisatoren en podia, brachten grote ontslagrondes naar buiten, tot wel een derde van het gehele personeelsbestand. Toch werd op personeel in loondienst over de hele linie veel minder bezuinigd dan op zzp'ers; volgens een recent onderzoek van de Boekmanstichting bezuinigden culturele organisaties tijdens de coronacrisis 55 procent op zzp'ers en slechts 3 procent op personeel in loondienst.³

Moeizame implementatie van fair practice in de gehele sector

De coronacrisis heeft in de hele sector negatieve gevolgen voor de werkgelegenheid, salarissen en honoraria, die al bij aanvang van de crisis zeer laag waren. Een zeer ongewenst gevolg is dat hierdoor de naleving van de Fair Practice Code onder druk staat, waar overheden en sector de afgelopen jaren juist met elkaar zijn overeengekomen dat fair practice en eerlijke betaling van werkenden veel hoger op de agenda hoort. Behalve dat zzp'ers minder opdrachten krijgen en door organisaties niet worden uitbetaald voor misgelopen werk, ontvangt de raad ook geluiden over (sterk) verlaagde honoraria. Op sommige plekken doet de boekenbon als betaalmiddel haar herintrede, een vorm van betaling aan kunstenaars die de raad aanmatigend vindt. De raad heeft nog geen beeld van het verloop van cao-onderhandelingen in sectoren waar cao's aan vernieuwing toe waren om te voldoen aan de Fair Practice Code.

De raad heeft de noodzaak van fair practice tijdens de afgelopen kabinetsperiode in diverse adviezen aangekaart en heeft ook aangekondigd hier streng op toe te zien in zijn monitoring van BIS-instellingen. In zijn ogen is verbetering van fair practice een prioriteit die niet mag worden veronachtzaamd omwille van de coronacrisis. Bij ontoereikende middelen zullen culturele organisaties hun maatschappelijke verantwoordelijkheid moeten nemen en een eerlijke omgang met vaste, tijdelijke en freelance medewerkers boven de omvang van hun productie moeten stellen; daartoe moeten ze dan ook in staat worden gesteld. Op geen andere manier kan de culturele sector zijn maatschappelijke rol naar behoren vervullen.

Kwetsbare positie niet-rijks gesubsidieerde delen van de sector

Een scherpe breuklijn tussen 'zwaar getroffen' en 'tamelijk ongeschonden' tekent zich op organisatieniveau af: de talloze niet-gesubsidieerde organisaties en het overgrote deel van de

---

³ Boekmanstichting, SiRM en Significant APE, 'Ongelijk getroffen, ongelijk gesteund. Effecten van de coronacrisis in de culturele sector', mei 2021.

amateur- en educatiesector staan er aanzienlijk slechter voor dan de minderheid van rijksgesubsidieerde organisaties. Dat komt omdat de eerste groepen minder direct in aanmerking kwamen voor cultuurspecifieke steunmaatregelen en daarnaast niet kunnen profiteren van doorlopende inkomsten in de vorm van subsidie, terwijl zij tegelijk in veel hogere mate afhankelijk zijn van eigen inkomsten. Het gaat hier feitelijk om onvergelijkbare partijen, waarvoor de oplossing straks dan ook in een andere richting moet worden gezocht. Het eerdergenoemde onderzoek van de Boekmanstichting toont aan dat de steunmaatregelen vooral gesubsidieerde instellingen hielpen hun resultaten over het jaar 2020 positief te houden, terwijl bijvoorbeeld poppodia dankzij de maatregelen weliswaar *minder* de negatieve cijfers in doken dan wanneer er geen steun was geweest, maar nog altijd in de min eindigden, net als (in lichtere mate) de vrije podiumkunstproducenten.

Hieronder bespreekt de raad de drie belangrijkste niet-gesubsidieerde groepen organisaties.

Nieuwe genres en disciplines en cultureel aanbod buiten de Randstadprovincies

Ten eerste is er de infrastructuur in nieuwere genres die nog onvoldoende worden gezien door de rijksoverheid en door andere overheden (denk aan pop, urban culture, musical, e-culture, mode of creatieve technologie). Hun creatieve ontwikkeling, hun rol in het culturele ecosysteem en de grote publieke belangstelling voor deze genres zouden overheidsinvesteringen legitimeren, maar tot nu toe is daar op landelijk en lokaal niveau nog onvoldoende ruimte voor vrijgemaakt. De instellingen en makers in deze genres opereren vaak met (zeer) lage budgetten. Salarissen en honoraria zijn er doorgaans extreem laag, veel werk wordt onbetaald verricht en buffers zijn klein. Iets soortgelijks ziet de raad bij culturele organisaties buiten de Randstadprovincies, die in veel mindere mate in aanmerking komen voor rijkssubsidie (veelal door tekort aan budget).

In zijn agenda ‘Investeer in cultuur voor iedereen’ riep de raad op het budget voor de Culturele basisinfrastructuur (BIS) in de komende kabinetsperiode uit te breiden met 80 miljoen euro om nieuwe genres tot dit bestel toe te laten. Hij bepleitte tevens 80 miljoen euro uit te trekken om cultureel aanbod van buiten de Randstadprovincies in hogere mate te vertegenwoordigen in de BIS.

Gemeentelijk ondersteunde subsectoren

Ten tweede zijn er enkele subsectoren die hoofdzakelijk door gemeenten in stand worden gehouden, maar door gemeentelijke bezuinigingen de afgelopen jaren al sterk waren verzwakt. Denk aan de amateur- en educatiesector, bibliotheken en veel theaters en concertzalen; vitale functies die noodzakelijk zijn voor de (lokale) sociale cohesie, de maatschappelijke dialoog, culturele en persoonlijke ontwikkeling en plezier. Omdat in de coronacrisis veel gemeenten zelf in zwaar weer verkeren, is de positie van deze organisaties (met uitzondering van de meeste bibliotheken) veelal verder verslechterd. Veel amateurverenigingen en -projecten zijn omgevallen of staan op omvallen, en het risico is groot dat veel gemeenten na de coronacrisis steviger op deze kwetsbare infrastructuur zullen bezuinigen.

Het tweede steunpakket voor de culturele sector bood onder andere middelen voor de lokale infrastructuur – (pop)podia, gezelschappen, bibliotheken, musea, kunst- en cultuureducatie, beeldende-kunstinstellingen, filmtheaters, amateurkunstinstellingen en festivals – maar deze gelden werden niet geormerkt voor cultuur, en uit gesprekken die de raad voor dit

advies heeft gevoerd, ontstaat een wisselend beeld van de verdeling van deze gelden over de sector. De raad ontvangt uit diverse bronnen signalen dat veel middelen bij gemeenten in de algemene reserves terechtkomen of dat middelen traag worden verdeeld. De raad constateert dat de culturele sector in het algemeen tevreden is in gemeenten waar de middelen transparant en in goed overleg met de sector worden besteed.

Cultureel ondernemers

Ten derde zijn er de kleinere en grotere cultureel ondernemers die buiten crisistijd zonder subsidie draaien, maar in crisistijd voor dezelfde problemen rond aanbod en afname werden gesteld als hun gesubsidieerde partnerorganisaties en daarvoor in veel mindere mate (en pas veel later) werden gecompenseerd. Hun reeds gedane investeringen betaalden zich niet terug, en bestaande kosten voor huisvesting, verzekeringen en contracten liepen door. Bij deze groepen staan daar geen subsidies tegenover, dus alle inkomsten vielen weg. Anders dan hun gesubsidieerde collega's bood de crisis hun niet de experimenteeruimte en de vrijheid om alternatieven te verkennen. Het gaat hier om veelal vitale en onmisbare partners in de culturele keten, zoals de vrije theaterproducenten, particuliere theaters, musea, galeries, festivals, presentatie-instellingen en kunstenaarsinitiatieven, de elektronische-muziek-scene et cetera. Maar ook om podia die het grootste deel van hun inkomsten zelf vergaren, zoals de grotere gesubsidieerde stadspodia met hogere eigen inkomsten (soms tot wel 90 procent).

Het eerdergenoemde onderzoek van de Boekmanstichting wijst uit dat de eigen inkomsten bij poppodia en vrije producenten met 94 tot 95 procent afnamen, tegenover bijvoorbeeld 47 procent bij de gesubsidieerde presentatie-instellingen en medialabs. Bij ongesubsidieerde organisaties toonde zich daarnaast de grootste vermindering van personele lasten: 74 procent, tegenover 20 procent over de hele linie. In crisistijd zagen deze ondernemers zich gedwongen fors te bezuinigen op zzp'ers. Zo brachten de vrije podiumkunstproducenten, die normaliter voor 60 procent op zzp'ers draaien, hun zzp-lasten met wel 97 procent terug.

Voor sommige van deze groepen is het lastiger straks weer op te starten, omdat de kosten voor hun activiteiten (ruim) voor de baat uit gaan. Nu investeren in aanbod voor straks behelst voor velen op dit moment een (te) groot risico omdat ze sterk hebben ingeleverd op de reserves en niet zeker is wanneer versoepelingen het weer mogelijk maken open te gaan, en in welke mate er dan op bezoekers kan worden gerekend (en dus op inkomsten).

Voor deze groepen organisaties bevatte het tweede specifieke steunpakket voor cultuur enkele behulpzame regelingen: de Opengestelde Monumentenlening, de Cultuur Opstart Lening, de Cultuur Vermogen Lening, de regeling voor vrije producenten in de podiumkunstensector, en de ondersteuning voor private initiatieven en private musea en collecties. Desondanks is dit deel van de sector sterk verzwakt, wat direct de werkgelegenheid in de sector en het culturele aanbod voor een breed publiek aantast.

2. Kansrijke ontwikkelingen

De crisis bood ook nieuwe inzichten en kansen voor de culturele sector. De raad ging hier in zijn advies 'Onderweg naar Overmorgen' (november 2020) en in twee daaraan voorafgaande briefadviezen al uitvoerig op in. Juist doordat de sector oude patronen moest (of kon) loslaten en inventief op zoek moest (of kon) gaan naar nieuwe mogelijkheden, bleek ineens

van alles mogelijk wat voorheen ondenkbaar leek. De raad noemt in deze paragraaf de drie meest in het oog springende kansrijke ontwikkelingen aan de zijde van culturele organisaties en kunstenaars.

Artistieke vernieuwingen

De coronacrisis heeft op allerlei terreinen tot nieuwe artistieke vormen geleid, al dan niet van digitale of hybride aard. Er ontstonden overal nieuwe artistieke werk- en uitingsvormen. Het wegvallen van maakdwang en prestatieafspraken met subsidiënten zorgde in veel gevallen voor reflectie en meer tijd voor experiment. In 'Onderweg naar Overmorgen' benoemde de raad een groot aantal voorbeelden van nieuwe artistieke ontwikkelingen in de hele sector. Er ontstond innovatief digitaal aanbod, en veel meer kunstenaars dan voorheen gingen op andere manieren bestaande of nieuwe ruimtes gebruiken. Ze traden bijvoorbeeld buiten op, exposeerden in verzorgingshuizen, organiseerden wandelingen, afhankelijk van wat er mogelijk was. Voor het vertellen van een verhaal beperkten makers en organisaties zich niet langer tot één artistieke vorm. De wijze van vertellen paste zich aan de mogelijkheden aan; nu eens digitaal, dan weer live, nu eens binnen, dan weer buiten, vaak kleinschaliger dan men gewend was, en in veel gevallen dichter op de actualiteit geproduceerd.

Van culturele organisaties en kunstenaars vraagt deze ontwikkeling een nieuwe flexibiliteit. In plaats van zich te specialiseren in één artistieke vorm of presentatiewijze, moeten zij gemakkelijker (de vorm van) hun aanbod kunnen aanpassen bij de overgang tussen 'normaal', anderhalve-metermaatschappij en verschillende fases van lockdown. Daarnaast zijn onderzoek en soms ook fysieke aanpassingen nodig om alternatief met ruimtes om te gaan. Niet elke culturele vorm leent zich daar nog even goed voor.

Een bijkomend gegeven is dat veel subsidieregelingen met hun bestaande voorwaarden en criteria deze mate van flexibiliteit in werk- en aanbiedingsvormen niet toelaten. Op korte termijn zal daarom moeten worden bekeken hoe subsidieregelingen beter kunnen aansluiten op de nieuwe artistieke praktijk, en hoe de sector kan worden gestimuleerd nader onderzoek te doen naar nieuwe vormen. De raad complimenteert wat dit betreft de zes rijkscultuurfondsen, die met speciale corona-regelingen snel zijn ingesprongen op wat er in de sector nog wél mogelijk was. Kunstenaars konden op die manier onder de geldende restricties toch artistiek onderzoek doen en zich verder ontplooiën. Zo kwam het Fonds voor Cultuurparticipatie met de 'Impulsregeling zzp'ers en erfgoedvrijwilligers', het Filmfonds en het Mondriaan Fonds met 'De korte verbeelding' en het Fonds Podiumkunsten met de veelgeprezen 'Balkonscènes' en 'Urban on Stage'. Om positieve ontwikkelingen op grotere schaal te kunnen uitbouwen, worden verder op advies van de raad enkele Innovatielabs ingericht, die eveneens belegd worden bij de rijkscultuurfondsen.

Versnelde digitalisering

Een toenemend gebruik van digitale mogelijkheden zagen we al langer in de beeldende kunst, fotografie, de (voorgedragen) literatuur en de podiumkunsten, waar *virtual reality*, *motion capture*, *post processing*, *live film on stage* en digitale audio al veel langer een rol spelen. Tijdens de coronacrisis nam de digitalisering echter een grote vlucht voorwaarts, zowel als distributievorm (opnamen, livestreams, interactieve programma's) als in artistieke zin. Dansen voor een webcam, exposeren in een virtuele tentoonstellingsruimte en een live concert streamen vraagt om andere artistieke keuzes en vindingen. Veel culturele

organisaties gingen tijdens de coronacrisis meerdere presentatievormen combineren: kleinschalig live naast grootschaliger digitaal, en vaak tegelijkertijd.

Digitale technologie en distributie maken het mogelijk om cultureel aanbod te vernieuwen, het publieksbereik te vergroten en te verbreden, en de publiekservaring te verdiepen. Voor een deel zag de raad dit het afgelopen jaar al gebeuren. Sommige, vooral grotere organisaties slaagden erin indrukwekkende publieksaantallen te bereiken of nieuwe publieksgroepen aan te spreken met digitaal aanbod en wisten ook snel kwalitatief goede platforms te ontwikkelen of te gebruiken. Ook het publiek wist deze onlineactiviteiten te vinden. Zo bleek uit het recente Nationaal Museumonderzoek in opdracht van de Museumvereniging dat 22 procent van de Nederlanders het afgelopen jaar in aanraking is geweest met het groeiende digitale aanbod van musea, en dat een ruime meerderheid dit aanbod positief beoordeelt.

De toenemende mogelijkheden en het toenemende gebruik van digitalisering roepen vele nieuwe vragen op. De raad vindt het belangrijk die tijdig te stellen, want als digitalisering onderdeel is van onze toekomst, dan is het verstandig die zelf vorm te geven, en niet te ondergaan. Er moet een balans worden gevonden tussen wat technologisch mogelijk is en wat vanuit de samenleving wenselijk is. En er moet antwoord worden gevonden op vragen als: hoe zetten we digitalisering in voor cultuur voor iedereen? (Hoe) kan digitalisering de cultuur verrijken, bijvoorbeeld door inspiratie te bieden voor nieuwe kunstvormen? Hoe draagt digitalisering optimaal bij aan het beheren en ontsluiten van erfgoed? Wat kan de culturele sector al leren van ervaringen uit andere sectoren, of uit andere landen? De raad vindt het daarom belangrijk de komende jaren een breed gedragen strategie te ontwikkelen voor digitalisering in de culturele sector, in aanvulling op de reeds werkzame Nationale Strategie Digitaal Erfgoed.

Digitalisering biedt vele mogelijkheden voor het vergroten, verbreden en verdiepen van publiek. De digitale ruimte stelt geen maximum aan het aantal bezoekers. Fysieke drempels om cultuur te bezoeken worden weggenomen voor mensen die minder mobiel zijn, die weinig tijd hebben of voor wie cultuurbezoek fysiek of sociaal te belastend is. Digitaal bezoek is bovendien meestal goedkoper, en het is mogelijk online veel meer context te bieden in de vorm van toelichtingen, repetities en randprogramma's. Voor jongeren, die opgroeien met smartphones, games, social media, gestreamde muziek en series, kan het proeven van overig digitaal cultureel aanbod een vanzelfsprekende volgende stap zijn. Daarbij is het wel belangrijk dat er voldoende aandacht is voor het digitaal vaardig en wegwijs maken van publiek. Het betrekken van mensen die niet vanzelf de weg naar het digitale landschap weten te vinden, zou vanzelfsprekend onderdeel moeten vormen van een inclusief publieksbeleid.

Een paar uitdagingen spelen verder een rol bij toenemende digitalisering. Zo is het van belang het eigenaarschap over data en platforms goed te regelen en dit ook wettelijk vast te leggen, zodat makers en uitvoerenden eerlijk voor hun werk worden betaald en niet (langer) een paar monopolisten en sterke commerciële marktpartijen de kleinere en kwetsbare deelnemers wegdrücken, zoals nu al in de digitale muziek gebeurt. Ook bescherming van data en privacy is van groot belang. Daarnaast zijn kennisopbouw, kennisdeling en samenwerking cruciaal, waarbij zich ook kleinere en minder bemiddelde organisaties moeten kunnen aansluiten. Technologische ontwikkelingen en kennis lopen nog achter op wat de nieuwe praktijk vraagt, en er gaan hoge kosten gemoeid met het bevorderen van deze ontwikkelingen en kennis. Dat vergt een aangepaste financieringsystematiek én een

gezamenlijke, breed gedeelde strategie. Het vinden van goede verdienmodellen is eveneens een uitdaging, want op dit moment komen aanbieders van digitale cultuur nog (lang) niet uit de kosten. Voor culturele organisaties en kunstenaars die zowel digitaal als live werken is het van belang een betere verhouding te vinden tussen inkomsten uit optredens en inkomsten uit rechten, streaming en verkoop.

Voor gesubsidieerde organisaties geldt dat subsidieregelingen en -criteria vaak nog niet zijn afgestemd op digitale (kern)activiteiten; ook dit dient te worden herbezien wanneer digitaal aanbod een blijvend grotere plek zal innemen in het culturele landschap.

Meer samenwerking

Een positieve uitkomst van de crisis is in de ogen van de raad ook dat de culturele sector zich beter en eensgezinder heeft weten te organiseren dan voorheen, waardoor hij zijn belangen en pijnpunten beter onder de aandacht kan brengen en hij zich beter kan inzetten voor gezamenlijke doelen. De raad zag samenwerkingen van de grond komen die voorheen niet, of niet op zulke schaal, mogelijk werden geacht. Dit speelt zich zowel op artistiek als op maatschappelijk en politiek terrein af.

Zo ziet de raad de oprichting en de proactieve opstelling van de Taskforce Culturele en Creatieve Sector als een positieve ontwikkeling. Voor het eerst sprak de sector met één mond jegens politiek en media. De Taskforce initieerde onderzoeken naar coronaschade en werkte met de overheid samen aan de invulling van steun- en herstelpakketten. Ook zorgde het samenwerkingsverband voor de regeling ‘Bewaar je ticket, geniet later’ en fungeerde het als knooppunt van overleg over bezoekprotocollen en heropeningsstappen. Ten tijde van crisis blijkt een dergelijk breed en tijdelijk opgericht overlegorgaan slagvaardig te kunnen opereren. De raad spreekt de hoop uit dat die gemeenschappelijkheid beklijft, zoals gelukkig nu ook blijkt uit de recente presentatie van de gezamenlijke langetermijnvisie ‘New Creative Deal’ van Kunsten ’92 en de Federatie Creatieve Industrie.

Een goed particulier voorbeeld is de oprichting van het Kickstart Cultuurfonds, een initiatief van dertien grote en kleinere particuliere cultuurfondsen die geld bijeenlegden om het (niet-rijks gesubsidieerde) deel van de sector te helpen zich aan te passen aan de veranderende omstandigheden als gevolg van de coronamaatregelen. De particuliere fondsen waren hiermee van grote steun voor de sector. Indrukwekkend is in dat licht ook het recente initiatief van acht Groningse rijks gesubsidieerde culturele organisaties om een ‘snelloket’ in te richten bij de Groningse Kunstraad om hun niet-gesubsidieerde collega-kunstenaars en zzp’ers te helpen nieuwe producties te ontwikkelen.⁴ Zij zetten hiertoe een deel van hun eigen steunbudgetten in. De raad ziet dit als een mooi voorbeeld van solidariteit en maatschappelijke verantwoordelijkheid.

In de hele sector zijn daarnaast organisaties meer gaan samenwerken om best practices te delen, samen alternatieven te ontwikkelen en gezamenlijke voorstellen te doen aan bijvoorbeeld gemeenten in de regio. Deze samenwerkingen in de keten juicht de raad

---

⁴ Initiatiefnemers zijn Noord Nederlands Toneel, Club Guy & Roni, Noorderzon Festival of Performing Arts & Society, Noord Nederlands Orkest, Eurosonic Noorderslag, Jonge Harten Festival, Grand Theatre Groningen en Het Houten Huis, i.s.m. met de cultuurpijlers, gemeente Groningen, provincie Groningen en Kunstraad Groningen.

bijzonder toe. Op artistiek gebied is bijvoorbeeld de samenwerking van de vier grote filmfestivals vermeldenswaardig, die gezamenlijk een digitaal platform ontwikkelden. In het oog springend is ook de intensievere samenwerking tussen de cultuur- en mediasector. Zo volgt de raad met belangstelling de inspanningen vanuit NPO Cultuur en verwacht hij dat deze ook structureel tot meer kruisbestuiving zullen leiden. Grote organisaties sloegen ook vaker de handen ineen met kleinere, vaak lokale partners, waarbij op de gemeente of regio toegespitste projecten tot stand werden gebracht die zeer relevant en aantrekkelijk waren voor publiek.

De raad wijst in breder verband ook op de grote rol die hij ziet voor de culturele sector in verbinding met andere domeinen en in het versterken van het sociaal en economisch bindweefsel van stad of regio, niet alleen door de werkgelegenheid die de sector biedt maar ook doordat de aanwezigheid van cultuur kan bijdragen aan de welvaart in brede zin, aan sociale cohesie, maatschappelijke betrokkenheid, culturele en persoonlijke ontwikkeling en algemeen welbevinden. Voor de raad staat als een paal boven water dat cultuur een groot aandeel heeft in het bevorderen van het leefklimaat in binnensteden en dat kunstenaars en ontwerpers antwoorden kunnen formuleren op grootstedelijke vraagstukken. De culturele sector heeft het vermogen om met al zijn creativiteit een belangrijke bijdrage te leveren aan het Nederland van na de crisis: met brandstof voor verbeeldingskracht, als katalysator voor innovatie en als motor voor herstel.

3. Onzekerheden met betrekking tot heropstart, herstel en transitie

Bovengenoemde knelpunten en kansen vragen om een goed uitgedacht, duurzaam veranderingstraject. Daarnaast heeft de sector te maken met een groot aantal onzekerheden nu zij vanaf 5 juni weer mondjesmaat op gang komt. Het is belangrijk hiermee rekening te houden bij het vormgeven en uitvoeren van beleid in de komende periode, zoals door het betrachten van coulance met betrekking tot reeds gemaakte prestatie-eisen, door het verlenen van passende corona- en postcoronasteun, door een mogelijke verlenging van de lopende subsidieperiode en door bestaande subsidieregelingen opnieuw tegen het licht te houden. In onderstaande paragraaf belicht de raad enkele gesignaleerde onzekerheden die mogelijk de werkpraktijk in de culturele sector voor enige tijd of voorgoed zullen veranderen. De raad benadrukt dat hij nog geen compleet overzicht kan bieden en dat de ene onzekerheid in de praktijk meer problemen zal opleveren dan de andere. Het lijkt hem in elk geval wijs op de vraagstukken van de (nabije) toekomst voorbereid te zijn.

Feitelijke schade onbekend

Het is nog niet te zeggen hoeveel organisaties in hun voortbestaan worden bedreigd of al de deuren sloten, hoeveel ontslagen er vielen en hoeveel werkenden tijdelijk of definitief uitstroomden, noch hoe deze schade in verhouding staat tot de schade in andere sectoren. Het CPB schatte in september 2020 al wel dat in de culturele sector (net als in horeca, sport en recreatie) een groot aandeel bedrijven in 2020-2021 failliet zou gaan als gevolg van de coronacrisis, namelijk 23 procent van de bedrijven bij het aanhouden van de crisis tegenover ruim 10 procent in een scenario zonder corona.⁵

---

⁵ Centraal Planbureau, 'De gevolgen van de coronacrisis voor Nederlandse bedrijven en banken', september 2020.

Lange hersteltijd

Zelfs na de versoepelingen van de coronamaatregelen zal de culturele sector nog lange tijd beperkingen ondervinden van de crisis en zal het tijd kosten een nieuw evenwicht te vinden. Subsidiegevers en beleidsmakers moeten er rekening mee houden dat veel culturele organisaties de eerste jaren bezig zullen zijn hun financiële gezondheid te herstellen, ten koste van (de omvang van) hun activiteiten. In delen van de culturele infrastructuur zullen gaten geslagen zijn door het wegvallen van organisaties, waardoor organisaties moeten investeren in nieuwe partnerschappen (ook internationaal). Het kost tijd en menskracht om de koers bij te stellen en activiteitenplannen te herzien met het oog op het veranderende landschap en de vaak complexe transitieopgaven waarmee organisaties zich geconfronteerd zien (zoals op het vlak van digitalisering en hybride praktijken). Er gaan kosten gemoeid met het ‘coronaproof’ maken van culturele ruimtes en gebouwen, en met het steeds weer op- en afschalen van plannen.

Tegenstrijdige prioriteiten

Er moet voor worden gewaakt dat dit niet ook ten koste gaat van inspanningen op het gebied van fair practice, diversiteit en inclusie. Dat vraagt om een *coulant* beleid ten aanzien van kwantitatieve prestaties, maar een *actief* beleid ter bevordering van fair practice, diversiteit en inclusie. Idealiter profiteren ook gemeentelijk gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde delen van de sector van aanmoediging op dit terrein, bijvoorbeeld door middel van herstelsubsidies, garantiefondsen en een oproep aan gemeenten om genoemde waarden te helpen bewaken.

Het risico bestaat ook dat inspanningen die tijdens de coronacrisis worden gedaan om zich artistiek te vernieuwen, te digitaliseren, met talent dichterbij huis te werken en nieuwe publieksgroepen te bereiken weer naar de marge verschuiven wanneer organisaties zich weer gaan richten op hun corebusiness. Een teruggang naar het oude biedt volgens de raad geen structurele oplossing. Ook dit pleit daarom voor een beleid dat niet rücksichtslos teruggrijpt naar prestatieafspraken die zijn gemaakt in een andere (voorbij) tijd, maar daarentegen innovatie en transitie aanmoedigt die bij het aangaan van de bestaande subsidierelaties nog niet te voorzien waren. Dit beleid moet ook aan niet-gesubsidieerde partijen ten goede komen.

Internationale onzekerheid

Voor organisaties en zzp'ers die gewend waren veel internationaal te werken (door internationale makers of partners naar Nederland uit te nodigen en/of door zelf in het buitenland te werken) zal de toekomst moeten uitwijzen hoe snel en in hoeverre dit internationale verkeer weer tot stand kan komen. Zij zijn daarvoor afhankelijk van de postcoronasituatie in de betreffende landen, die vooral buiten Europa zorgelijk lijkt. Bovendien heeft digitaal internationaal verkeer bewezen een goed alternatief te bieden. Voor sommige Nederlandse organisaties betroffen internationale bezoeken vóór de crisis wel een derde tot de helft van hun gangbare activiteiten. Dutch Culture stelde vast dat het aantal internationale activiteiten door Nederlandse culturele organisaties in 2020 met 72 procent afnam. Veel tussenpersonen en internationale partnerorganisaties (zoals musea, festivals, podia) zijn als gevolg van de coronacrisis omgevallen. Voor sommige sectoren betekent dit in elk geval een tijdelijke aderlating. Zij kunnen hun werk niet zomaar (geheel) verleggen naar Nederland, omdat presentatieplekken maar beperkt ruimte hebben of omdat de landelijke infrastructuur voor hen te klein is (denk aan de dance-sector). Met gesubsidieerde

organisaties met een internationale opdracht moet mogelijk naar alternatieve invullingen hiervan worden gezocht.

Problemen rond afstemmen van aanbod en afname

Hiernaast worden op grote schaal problemen verwacht in het opnieuw afstemmen van aanbod, afname en publiek, wat in het bijzonder in de podiumkunsten een grote rol speelt. Podia, pop- en concertzalen en festivals verkeren in zwaar weer en zullen in eerste instantie voorzichtig programmeren om hun publiek terug te krijgen. Ze zijn daardoor minder bereid of in staat om duur grootschalig aanbod, risicovol experiment en onbekende makers te programmeren. Beginnende artiesten en bijvoorbeeld onbekendere of kleinere fondsgesubsidieerde gezelschappen zullen hierdoor lastig voet aan de grond kunnen krijgen bij podia en zalen.

Gerichte programma's en investeringen om specifiek jong talent een plek te bieden zullen nodig zijn om te zorgen dat er geen generatie verloren gaat voor publiek. Dit is de generatie die veel wordt uitgenodigd in de marge van grotere programma's – vaak tegen onkostenvergoedingen omdat ze hiermee haar carrière een impuls zou geven – maar die straks het hoofdpodium dreigt mis te lopen. Voor (af)studerend talent is bovendien de stagemarkt sterk verkleind het afgelopen jaar.

Voor vrije producenten geldt dat de kwetsbare positie van podia het bemoeilijkt om cultureel aanbod te voorfinancieren, omdat podia het risico om garanties toe te zeggen niet meer kunnen of durven nemen en garantie- en partagesommen lager zijn geworden in crisistijd. Voor deze groep zou een garantiefonds of revolverend fonds uitkomst kunnen bieden dat het gat dicht tussen de inkomsten die gegeven de coronamaatregelen kunnen worden binnengehaald en het *break-even-point* (de zaalbezetting waarboven de producent geen verlies meer lijdt, gemiddeld op 60 procent).

Kwetsbare eigen inkomsten

Ook aan de inkomstenkant is er een lange weg te gaan. Sponsors van kleinere en middelgrote culturele organisaties hebben zich in de coronaperiode veelal teruggetrokken – vaak werden zij zelf zwaar geraakt door de crisis – en de verwachting is dat zij niet zomaar terugkeren. Daarbij blijft het maximumaantal bezoekers beperkt zolang de anderhalve-metermaatregel van kracht is; en ook na het wegvallen van die maatregel is het niet vanzelfsprekend dat bezoekers onmiddellijk weer hun weg zullen vinden naar culturele activiteiten. Publieksinkomsten blijven in de gehele sector de eerstkomende jaren een onzekere factor. Dit heeft ook tot gevolg dat vooral ongesubsidieerde producerende organisaties, festivals en zzp'ers in grote onzekerheid aan hun werk voor na de zomer beginnen, omdat niet zeker is of de gemaakte kosten met publieksinkomsten kunnen worden terugverdiend. Subsidiegevers die eisen stellen aan het aandeel eigen inkomsten, zullen hier coulant mee moeten omgaan.

Terugkeer en aanwas van publiek

Ten slotte leeft grote onzekerheid ten aanzien van de terugkeer van publiek, of de aanwas van nieuw publiek. Met het veranderen van aanbod en aanbiedingswijze, en met een verminderde zichtbaarheid, kunnen culturele organisaties niet meer zeker zijn van eerder bestendige relaties met bezoekers. Het is onduidelijk of, in welke mate en hoe snel publiek straks zal terugkeren naar culturele activiteiten en hoe dit publiek zich vervolgens zal

gedragen, hetzij ten aanzien van het digitale, hetzij ten aanzien van het analoge aanbod. Vooral organisaties die doorgaans een wat ouder publiek aanspreken, vrezen dat dit niet zonder meer de weg terugvindt naar live activiteiten.

Er zullen gerichte inspanningen nodig zijn om over de jaren opgebouwd publiek straks opnieuw te kunnen verwelkomen. Tegelijk blijft de uitdaging om ook nieuw publiek aan te spreken onverminderd groot; de stand van zaken rond de naleving van de Code Diversiteit en Inclusie liet voor aanvang van de crisis zien dat het de komende jaren grote inspanningen en investeringen zou vergen om een breder, diverser publiek aan te spreken en minder publiek buiten te sluiten. Het gevoel van urgentie waarmee de sector de genoemde code opstelde, door de minister en andere overheden erkend door deze code per 2021 als subsidievoorwaarde te stellen, mag onder geen beding wegebben. Bij het opnieuw zoeken naar publiek moeten culturele organisaties zich daarom niet blindstaren op alleen het terugkrijgen van hun *vorige* publiek maar moeten ze, met de in coronatijd opgedane inzichten, bekijken wie zij in hun publiek *nu* willen en kunnen includeren, en daar hun werk en werkwijze op aanpassen.

Daarnaast wordt het een uitdaging om publiek in kaart te brengen voor online aanbod, en moet worden bezien in hoeverre publiek nog online aanbod blijft bezoeken als het weer naar live culturele activiteiten kan en ook het overige vrijetijdsleven weer op gang komt.

In zowel live als digitaal publiek zal gericht moeten worden geïnvesteerd, bijvoorbeeld met publiekscampagnes die duidelijk maken dat cultuurbezoek weer kan, en dat het veilig en aantrekkelijk is.⁶ Om specifiek jong publiek vertrouwd te maken met cultuurbezoek en cultuurdeelname, dient deze doelgroep hierin extra te worden meegenomen.

4. Advies: drie sporen voor herstel en transformatie

De raad onderscheidt drie sporen waarlangs de minister de sector de komende periode kan helpen weer op krachten te komen en zijn rol in de maatschappij optimaal te spelen. Deze sporen lopen deels parallel; elk spoor start wat betreft de raad zo snel mogelijk, maar kent een eigen doorlooptijd.

- Spoor 1:   Schade beperken en herstel versnellen:
- a) voortzetten van steunpakketten zolang de crisis duurt en een gericht herstpakket na afloop van de crisis;
  - b) stimuleren van de heropening van de sector;
  - c) verlengen van de subsidieperiode specifiek voor gesubsidieerde organisaties.
- Spoor 2:   Noodzakelijke en kansrijke transitie helpen versnellen:
- a) opstarten van innovatielabs en stimulerend beleid;
  - b) aanpassen van subsidie- en prestatieafspraken die transformaties in de weg staan.
- Spoor 3:   De sector duurzaam versterken:

---

⁶ Frankrijk toont zich wat dit betreft al ambitieus; in dit land krijgen alle achttienjarigen 300 euro om uit te geven aan boeken, muziek, films, videogames, tentoonstellingen, concerten of andere culturele activiteiten.

- a) ontwikkelen van een ruimhartiger en meer bij de huidige tijd aansluitend cultuurbestel;
- b) ontwerpen van een flexibeler en ruimer financieringspalet;
- c) stimuleren van fair practice;
- d) verstevigen van cultuureducatie in het onderwijs.

Spoor 1: schade beperken en herstel versnellen

Steun- en herstelpakketten

De raad adviseert op basis van het bovenstaande om bij het invullen van de bestedingen uit het derde steunpakket voor cultuur en een na de crisis te ontwikkelen herstelplan te anticiperen op verwachte opstartproblemen en veranderingen in de sector. Een flexibel pakket aan garantiefondsen en/of revolverende fondsen, gunstige leningen, risicosubsidiëring voor aanbieders en afnemers en inkomstencompensatie kan (werkenden in) de sector in staat stellen de werkzaamheden weer op te pakken zonder daarvoor te grote risico's te hoeven dragen, zodat zij zich kunnen concentreren op financieel herstel en waar nodig transitie (zie onder 'Spoor 2'). De raad geeft de minister de volgende aandachtspunten mee voor vervolgstun:

- Het feit dat de tweede en derde specifieke steunpakketten voor cultuur niet alleen ten goede kwamen aan rijksgesubsidieerde, maar ook aan niet-rijksgesubsidieerde organisaties en zzp'ers en aan de lokale culturele infrastructuur heeft de sector goed gedaan. De raad adviseert de minister deze brede focus te behouden en de ontwikkelde instrumenten voort te zetten, waar nodig in verbeterde vorm.
- De raad vindt het daarbij wenselijk dat middelen voor de ondersteuning voor de lokale culturele infrastructuur, uitbetaald aan gemeenten, geormerkt worden. Mocht het oormerken van middelen geen begaanbare weg blijken, dan adviseert de raad volledige transparantie te vragen van gemeenten en gemeenten te vragen de bestedingen in overleg met de sector in te vullen.
- De zzp'er verdient meer steun. De via de rijkscultuurfondsen uit het derde specifieke steunpakket beschikbaar gestelde middelen voor makers verdienen voortzetting en uitbreiding. Het is daarnaast wezenlijk om ook te bekijken hoe de grote groep niet-makende zzp'ers in de culturele sector kan worden bereikt. Deze groep dreigt snel uit te stromen en met haar vertrek gaten in de infrastructuur te slaan (met name buiten de Randstadprovincies). Denk bijvoorbeeld aan de vele docenten, technici, bouwers, ontwerpers, marketeers en hospitality-medewerkers.
- Van het budget van 40 miljoen euro voor vrije podiumkunstproducties uit het tweede steunpakket, ondergebracht bij het Fonds Podiumkunsten, bleef na honorering van 251 aanvragen voor ruim 900 producties 13 miljoen euro over. Het is aan te bevelen het resterende bedrag beschikbaar te stellen aan vrije producenten in de vorm van een garantiefonds, zodat de producenten deze middelen kunnen gebruiken om alvast te gaan produceren voor seizoen 2021-2022.
- Voor de subsectoren waarvoor leningen interessant zijn – met name de cultureel ondernemers die normaliter goed draaien zonder subsidie en die doorgaans met iets hogere budgetten werken – verdienen de ingerichte mogelijkheden om leningen aan te gaan een vervolg. Het is daarbij wel belangrijk er grotere bekendheid aan te geven bij de doelgroepen.

- Het revolverend productiefonds waarvoor de minister in de periode 2021-2024 op advies van de raad middelen bestemde bij Cultuur+Ondernemen, is daar inmiddels vormgegeven in de vorm van de Cultuurlening+, die open staat voor alle culturele sectoren. In zijn investeringsagenda 'Investeer in cultuur voor iedereen' adviseerde de raad het hiervoor uitgetrokken budget eenmalig te vergroten met ten minste 15 miljoen euro, bovenop de al bestemde waarde van in totaal 13 miljoen euro. De extra middelen kunnen de druk enigszins verlagen die niet-gesubsidieerde producenten ondervinden van de coronacrisis. Daarnaast hebben de Cultuur Opstart Lening en de Cultuur Vermogen Lening hun waarde tijdens de coronacrisis dusdanig bewezen dat de raad kans ziet deze regelingen ook na de crisis voort te zetten. Het bedrag van 45 miljoen euro dat hierin zit, kan in een duurzaam revolverend fonds worden gestort, dat in de toekomst kan doorgroeien naar een grotere omvang. De raad verwijst met het oog hierop naar zijn argumentatie voor een dergelijk revolverend instrument in zijn advies 'Financiering van cultuur' (februari 2019). Met garantiefondsen en revolverende fondsen zijn elders al positieve ervaringen opgedaan.
- Voor subsectoren die met zeer krappe middelen opereren, zijn leningen minder interessant. Deze partijen zijn huiverig om leningen aan te gaan, omdat zij niet met voldoende zekerheid grote financiële verplichtingen kunnen aangaan. Het feit dat de Subsidieregeling Evenementen 80 procent van de kosten dekt bij annulering vormt om die reden bijvoorbeeld een probleem voor veel festivals, omdat zij de resterende 20 procent (verstrekkt als lening) niet denken te kunnen terugbetalen.
- De generieke steunmaatregelen voor cultuur zijn niet voor alle ondernemers en zzp'ers toegankelijk. De raad blijft daarom pleiten voor maatwerk waar mogelijk. Omdat veel zzp'ers in de culturele sector niet in aanmerking komen voor generieke steunmaatregelen, adviseert de raad de minister in gesprek te gaan met de verantwoordelijke bewindspersonen op sociaal-economisch terrein over het loslaten van de partnertoets voor de Tozo en het verbieden van bijverdiensten naast de Tozo.
- De raad adviseert ten slotte het btw-tarief op digitaal cultureel aanbod te verlagen van 21 naar 9 procent, het tarief dat ook geldt voor reguliere cultuuruitingen.

Stimuleren heropening van de culturele sector

Er komt naar verwachting niet één moment waarop de sector weer geheel 'open' gaat. Maatregelen worden op dit moment stapsgewijs versoepeld. Het blijft daarom zaak om, zolang de samenleving tussen lockdown en anderhalve-metersamenleving verkeert, te experimenteren met mogelijkheden om het heropstarten van cultureel verkeer te versnellen. De culturele sector heeft eerder al goede protocollen ontwikkeld om veilig bezoekers te ontvangen en heeft inmiddels voldoende ervaring met op- en afschalen om veilig te kunnen heropenen. Er zijn uit eerdere ervaringen geen gevallen bekend van besmettingen tijdens culturele activiteiten.

De verruimingen per 5 juni ziet de raad als positief en de mogelijkheid om met gebruikmaking van de Tijdelijke wet testbewijzen covid-19 (de 'Testwet') extra bezoekers toe te laten vergroot de actieradius van de sector. Dit instrument stelt de sector in staat om bij activiteiten de veiligheidsmaatregelen te kunnen loslaten, waardoor bijvoorbeeld festivals dit zomerseizoen weer mogelijk zullen zijn. Ook biedt de Testwet een bruikbaar instrument voor in het geval maatregelen weer moeten worden aangescherpt bij stijgende besmettingscijfers of een latere heropleving van het coronavirus. De wet voorkomt dat de sector op zo'n moment weer op slot moet. De raad wijst er wel op dat de wet niet langer moet worden

ingezet dan nodig. Hij adviseert in samenwerking met de sector te bekijken hoe (grotere aantallen) bezoekers op een veilige manier kunnen worden toegelaten door gebruikmaking van ontwikkelde protocollen en onderzoeksresultaten. Ook de mogelijke invoering van het ‘vaccinatiepaspoort’ kan hier een rol gaan spelen.

De raad benadrukt verder dat hij zich ten principale niet kan vinden in de classificatie van de culturele sector als niet-essentiële sector in de Testwet. Juist het wegvallen van cultuur (naast horeca en sport) heeft de samenleving de afgelopen crisisperiode in sociaal opzicht merkbaar pijn gedaan en het verlangen naar cultuur – als bezoeker, cultuurprofessional, amateurbeoefenaar of vrijwilliger – leeft onder Nederlanders sterk.

Verlenging subsidieperiode

Specifiek met betrekking tot gesubsidieerde culturele organisaties herhaalt de raad hier zijn recente oproep aan de informateur (in samenwerking met Kunsten '92 en mede onderschreven door de drie kunstraden van Amsterdam, Rotterdam en Groningen) om de huidige subsidieperiode met één à twee jaar te verlengen (tot en met 2025 of 2026). Dit advies geldt voor de gehele Culturele basisinfrastructuur (zowel de direct door het Rijk gesubsidieerde instellingen als de zes rijkscultuurfondsen) en de vierjarige subsidies van lokale overheden die hiermee in de pas lopen.

De raad voert hiervoor drie redenen aan. Ten eerste loopt de uitvoering van plannen door gesubsidieerde organisaties in de periode 2021-2024 vertraging op door de coronacrisis; het eerste jaar kan als een verloren jaar worden beschouwd en het tweede jaar zal in het teken staan van het opstarten en het vinden van een nieuw evenwicht. De gesubsidieerde organisaties hebben tijd nodig om vanuit de crisis een periode van transitie in te gaan.

Verlenging van de huidige periode biedt daarnaast ruimte om fundamenteel naar het bestel te kijken. Tijdens en na afloop van de advisering over de aanvragen voor 2021-2024 zijn op landelijk en lokaal niveau vragen gerezen over de houdbaarheid van het huidige subsidiebestel. De discussie over een beter bestel, die op dit moment in het culturele veld wordt gevoerd, is belangrijk. Een verlenging van de subsidieperiode geeft meer ruimte om deze discussie in de volle breedte te voeren. Een bestel dat beter gemotiveerd is, versterkt een culturele sector die volop aan het innoveren is. Verlenging biedt de mogelijkheid tot een bezinning op procedures en eisen die door verschillende overheden in subsidieregelingen worden gesteld en voor hoor en wederhoor tijdens de advisering. Er zal ook ruimte ontstaan om het hele proces van subsidietoekenning een paar maanden naar voren te halen, zodat instellingen niet last-minute maar ruim voor aanvang van de nieuwe periode uitsluitel krijgen over het toegekende bedrag.

Cruciaal en voorwaardelijk onderdeel van deze verlenging is de garantie dat instellingen die nu net buiten de vierjarige regelingen vallen een opstap kunnen maken naar de volgende subsidieperiode. De fondsen en de provincies en gemeenten moeten potentiële nieuwkomers, mede met het oog op de makers, vanaf 1 januari 2025 (de datum waarop deze periode zou aflopen) kunnen financieren voor de duur van de verlenging.

Spoor 2: noodzakelijke en kansrijke transitieën helpen versnellen

In 'Onderweg naar Overmorgen' onderscheidde de raad zeven transitieopgaven op artistiek, technologisch, ruimtelijk, financieel, maatschappelijk, sociaal en bestuurlijk vlak. Hij stelde in dat advies dat een aantal structurele knelpunten in het cultuurbestel en enkele nieuwe artistieke, technologische en ruimtelijke ontwikkelingen (zoals hierboven omschreven) vragen om nieuwe business- en verdienmodellen, nieuwe afspraken rond beloning (honoraria, salariering) en rechtenverdeling, nieuwe publiekrelaties en nieuwe afspraken met en tussen overheden. Om hier snel, gestructureerd en op grote schaal onderzoek naar te kunnen doen, adviseerde hij een aantal innovatielabs in te richten. Daarnaast vragen genoemde transitieopgaven op korte termijn om nieuwe afspraken rond de subsidiëring en financiering van cultuur, vooral waar bestaande subsidieregelingen ingezette en kansrijke transitieën in de weg staan.

De transitieopgaven waar de culturele sector voor staat, zijn niet in enkele maanden beklonken. Onder 'spoor 2' schaarde de raad alleen die stimulansen van transitieën die snel kunnen worden opgestart en die in de tijd beperkt zijn. Dit zal op vrij korte termijn al resultaten opleveren die vervolgens meegenomen kunnen worden in 'spoor 3', waar het gaat om duurzame versterking van de sector door het ontwerpen van een eigentijdser cultuurbestel en een ruimer en flexibeler financieringspalet.

Innovatielabs

De raad adviseerde in 'Onderweg naar Overmorgen' een aantal innovatielabs voor de culturele en creatieve sector in te richten op het gebied van digitalisering, ruimtelijk ontwerp en productdifferentiatie.⁷ Deze labs komen tegemoet aan de grote behoefte aan experimenteerruimte in de sector. Doel van elk innovatielab is om op een systematische manier in de praktijk te experimenteren met nieuwe oplossingen voor dringende problemen. In korte, intensieve projecten ontwikkelen en testen de deelnemers nieuwe toepassingen, om daar in een volgende stap op verder te bouwen, steeds weer opnieuw totdat de optimale oplossing is bereikt. De grote vragen in dit soort labs betreffen de haalbaarheid, levensvatbaarheid en uitwisselbaarheid van de oplossingen. Het innovatielab onderscheidt zich van de experimenten die makers en organisaties momenteel in de culturele en creatieve sector uitproberen doordat er een cumulatieve opbouw in zit, en doordat er altijd systematische monitoring en onderzoek aan zijn gekoppeld.

In haar beleidsreactie op dit advies van 23 april 2021 aan de Tweede Kamer onderkende de minister deze methodiek. Zij heeft de rijkscultuurfondsen verzocht het advies namens haar uit te voeren en de hiervoor beschikbare 5 miljoen euro te verdelen. Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie zal daarbij als penvoerder optreden. Tevens heeft de minister dit fonds gevraagd voor de opstelling van het uitvoeringsplan samen te werken met CLICKNL, het topconsortium kennis en innovatie voor de creatieve industrie, dat een ruime kennis en ervaring herbergt rond de methodiek van fieldlabs. Het uitvoeringsplan van de fondsen dient gebaseerd te zijn op het advies van de raad en de doelstellingen van de innovatielabs, en moet de gewenste kennisdeling tussen regio's waarborgen.

---

⁷ In het oorspronkelijke advies sprak de raad van 'fieldlabs'. Om verwarring met het Fieldlab Evenementen te voorkomen, heeft de minister bij het uitwerken hiervan de benaming 'Innovatielabs voor de culturele en creatieve sector' gekozen. De raad kan zich hier goed in vinden en zal vanaf nu deze term gebruiken.

De raad zal de uitwerking en de resultaten met belangstelling volgen. Hij vindt het belangrijk dat de kennis uit de innovatielabs snel en op effectieve wijze wordt gedeeld en verspreid, zodat de hele sector ervan kan profiteren.

Overige investeringen

De raad ziet de innovatielabs als opstapjes naar een hopelijk veel grotere ontwikkeling, die ook meer inspanningen van de sector en de overheden zal vergen. Er zal moeten worden gekeken naar alternatieve vormen van financiering, marketing, publieksrelaties, beloning, et cetera. Dit vergt een lange adem en vraagt langdurige, gerichte aandacht in de komende periode om te zien wat er verder nodig is om de sector op weg te helpen.

Met name de brede transitieopgave rond digitalisering, waar technologische, artistieke, maatschappelijke, juridische en financiële vraagstukken bij komen kijken, vereist een veel duurzamer aanpak. De raad zou graag zien dat Rijk en sector de komende periode gezamenlijk een breed gedragen strategie ontwikkelen voor digitalisering, waarin wordt nagedacht over regie en eigenaarschap van data en platforms, over kennis en samenwerking, over waardecreatie en publieksbereik. Er is volgens de raad gerichte actie én ambitie nodig om te zorgen dat de culturele sector het volle potentieel van digitalisering kan gaan benutten. Hij kan zich bijvoorbeeld voorstellen dat een coalitie van culturele organisaties, makers, experts, bedrijven en ondersteunende instellingen zoals DEN gezamenlijk een visie en een agenda ontwikkelen, waarvan de realisatie wordt gefinancierd uit diverse bronnen. Hierover gaat de raad graag verder met de minister en de sector in gesprek.

Herziening subsidieregelingen en prestatieafspraken

Om de sector ruim baan te geven kansrijke ontwikkelingen verder uit te bouwen en knelpunten op te lossen is het noodzakelijk ook opnieuw te kijken naar reeds gemaakte en nog te maken subsidieafspraken en -criteria. Op dit moment staan bestaande subsidieregelingen de ingezette transitie deels in de weg, bijvoorbeeld waar organisaties worden gesubsidieerd voor het maken van live producties als hoofdactiviteit maar inmiddels ook serieus werk maken van digitaal aanbod, of waar organisaties gehouden zijn aan bepaalde genres (beeldende kunst, podiumkunsten, letteren), terwijl ze zich op veel meer vlakken willen afficheren. De druk op output in het in de subsidieafspraken vastgelegde genre verhindert instellingen daarnaast innovatieve activiteiten te blijven ontplooiën. Een oplossing is gelegen in het continueren van het coulancebeleid gedurende de periode 2021-2024 en in het ontwerpen van nieuwe, actuelere subsidieregelingen per ingang van de volgende periode. De raad zal zich hier nader over uitspreken naar aanleiding van de coronataddenda die de BIS-instellingen op 1 juni bij de minister hebben ingediend. Daarnaast is het belangrijk ook rijkscultuurfondsen en gemeenten te vragen hier zorgvuldig mee om te gaan om te voorkomen dat subsidieregelingen innovatie en transitie *tegenhouden*.

Spoor 3: de sector duurzaam versterken

Eigentijdser inrichting van het bestel

Zoals al eerder aangekondigd zal de raad de komende tijd op basis van nieuwe inzichten, monitoring, de uitkomsten uit de innovatielabs, de evaluatie van steunpakketten en een aantal specifieke verkenningen naar urgente thema's (zoals digitalisering) een plan opstellen voor een eigentijdser inrichting van het cultuurbestel, waarbij meer Nederlanders door het land heen worden bereikt: cultuur voor iedereen. In dit bestel moet ruimte zijn voor alle

professionele genres, voor digitalisering en andere innovaties, voor fair practice en voor diversiteit en inclusie. Ook is meer aandacht nodig voor cultuur die hoofdzakelijk via de gemeenten wordt gefinancierd. In zijn investeringsagenda 'Investeer in cultuur voor iedereen' hield de raad een pleidooi voor de volgende bestedingen met betrekking tot het bestel:

- Om het speelveld voor diverse cultuurdisciplines gelijkter te maken, bepleit de raad een uitbreiding van het rijksgesubsidieerde bestel met nieuwere genres, zoals pop, urban culture, mode, e-culture, creatieve technologie en musical. Hij roept het Rijk op de Culturele basisinfrastructuur structureel uit te breiden met 80 miljoen euro voor het op grotere schaal toelaten van nieuwere disciplines en met 80 miljoen euro voor een betere spreiding van rijksgesubsidieerd aanbod over het land.
- Om het landelijke amateur- en educatieveld te versterken, pleit de raad voor een structurele toevoeging van 25 miljoen euro aan de Culturele basisinfrastructuur om voor elke Nederlander een basisniveau aan amateurkunst te garanderen in zijn nabije omgeving. Daarnaast stelt de raad voor structureel 95 miljoen euro uit te trekken voor de versterking van het bibliothekenlandschap. Vanzelfsprekend kan en mag dit lokale en provinciale overheden niet van hun verantwoordelijkheid ontslaan om zorg te blijven dragen voor dit aanbod.

Flexibeler en ruimer financieringspalet

Als er één les is die de raad al heel snel heeft getrokken na het uitbreken van de coronacrisis, is het dat de sector qua talent, capaciteit en motivatie alleszins wendbaar is, maar dat hij in financieel opzicht (te) weinig weerbaar is gebleken. Dit staat een gezondere arbeidsmarkt, een inclusief, landsbreed bestel en kansrijke transitie in de weg. In eerdergenoemde investeringsagenda becijferde de raad recent dat het rijksbudget voor cultuur, erfgoed, media en bibliotheken structureel met 477 miljoen euro moet worden verhoogd en dat daarnaast 83 miljoen euro incidenteel nodig is om tot een culturele sector te komen die voor iedereen in Nederland bereikbaar en relevant is en waarin elke werkende eerlijk wordt betaald.

Daarnaast signaleert de raad dat de afgelopen periode positieve ervaringen zijn opgedaan met alternatieve vormen van financiering van de sector door het Rijk, naast de gebruikelijke subsidievormen. De Opengestelde Monumentenlening, de Cultuur Opstart Lening en de Cultuur Vermogen Lening, de regeling voor vrije podiumkunstproducenten, de ondersteuning van private initiatieven en private musea en collecties, de ondersteuning voor varend erfgoed, innovatielabs en filmproducties en de Subsidieregeling evenementen werden relatief snel ontwikkeld en komen tegemoet aan financieringsbehoeften in de sector. Het verdient aanbeveling dergelijke regelingen ook na de coronacrisis te blijven faciliteren als flexibele investeringsvormen. Ook het stimuleren van particuliere investeringen, zoals middels uitbreiding van de Geefwet, moedigt de raad aan. Op langere termijn kan ook worden bekeken hoe belastingvoordelen als de tax shelter dienend kunnen zijn aan cultuurproductie. Daarnaast adviseert de raad de verschillende regelingen en instrumenten beter onder de aandacht te brengen bij hun beoogde gebruikers.

Ten slotte meent de raad dat de weerbaarheid van de sector kan worden versterkt door gesubsidieerde organisaties toe te staan een ruimer weerstandsvermogen en/of grotere bestemmingsreserves op te bouwen en aan te houden. Huidige subsidievoorwaarden laten dat vaak niet toe.

Stimuleren van fair practice

Het was al een flinke opgave voor de sector en de crisis heeft dit, door verlies aan inkomsten en onzekerder werkvooruitzichten, nog versterkt: banen, salarissen en honoraria staan in de hele sector onder druk. Inkomsten bij veranderd aanbod, in een veranderd krachtenveld, zijn onzeker. Er moet daarom voor worden gewaakt dat werknemers en vooral zzp'ers niet langer de hoofdedupeerden worden van hogere kosten en verliezen die culturele organisaties lijden. Daarbij mogen ook de waarden solidariteit, diversiteit, vertrouwen, duurzaamheid en transparantie uit de Fair Practice Code niet naar de achtergrond verdwijnen.

In zijn investeringsagenda bepleitte de raad vanaf de volgende kabinetsperiode structureel 100 miljoen euro toe te voegen aan het rijkscultuurbudget om fair practice in de hele cultuur- en erfgoedsector te bevorderen.

Los van extra overheidsinvesteringen is ook de sector zelf aan zet om zijn verantwoordelijkheid te nemen bij het verdelen van de lasten van de coronacrisis, en om bestaande loon- en prijsafspraken te verbeteren.

Ook zijn auteursrechten en de toepassing daarvan aan herziening toe op basis van de actuele beroepspraktijk van scheppende en uitvoerende kunstenaars.

Om de positie van zzp'ers te versterken, kan opnieuw worden gezocht naar een regeling die het gemakkelijker maakt verschillende kortdurende contracten door het jaar heen aan te gaan met tussentijds behoud van uitkering.

Steviger inbedding van cultuureducatie in het onderwijs

De raad vindt het van groot belang dat cultuur een steviger plek krijgt in het primair en voortgezet onderwijs. Voor het basisonderwijs ziet hij hier kansen in het Nationaal Programma Onderwijs, dat recent is opgestart om scholen de mogelijkheid te bieden hun leerlingen de komende twee jaar extra te ondersteunen om leerachterstanden in te halen en het onderwijs te verbeteren. De 8,5 miljard euro uit dit programma is niet alleen bedoeld voor cognitieve vakken, maar biedt ruimte voor ontwikkeling van alle kerndoelen, inclusief de kerndoelen rond 'kunstzinnige oriëntatie'. Een logische keuze, zeker nu veel leerlingen een moeilijke tijd achter zich laten en vakken als drama, muziek en beeldende vorming kunnen helpen die periode een plek te geven.

De raad bepleit een toekomst waarin kunst- en cultuuronderwijs een vergelijkbare positie heeft in het onderwijs als bewegingsonderwijs, waarin ieder kind wordt ingewijd in cultuur door een bekwame docent. Door kunstvakdocenten voor de klas te zetten, kunnen leerlingen werken aan vaardigheden die net zo belangrijk zijn voor hun toekomst als de cognitieve vaardigheden, zoals het leren uiten van gevoelens en ervaringen in beelden, taal, muziek, spel en beweging, het leren reflecteren op eigen werk en dat van anderen, en het leren over, en het leren waarderen van, van cultureel erfgoed. Het aantrekken van professionele krachten kan het cultuuronderwijs inhoudelijk verbeteren en verlicht bovendien de reguliere docent (die zich intussen kan richten op het wegwerken van achterstanden in andere vakken). De raad is ervan overtuigd dat het effect van de inzet van NPO-middelen voor kunstvakdocenten aanmerkelijk groter is dan het 'kleine positieve effect op leerprestaties' dat de door OCW opgestelde menukaart met mogelijke interventies en hun effectiviteit

suggereert. In de onderliggende studies is immers geen rekening gehouden met het bestaande lerarentekort, waarvoor een structureel grotere rol van andere gekwalificeerde krachten voor de klas deels een oplossing kan bieden. Daarnaast wordt het effect alleen in termen van leerprestaties gemeten, terwijl de effecten van cultuureducatie zich veel breder uiten.

Aandachtspunt is dat de juiste kunstvakdocenten en/of kunstenaars op een eenvoudige manier aan scholen gekoppeld worden. Hiermee kan worden geëxperimenteerd op plekken met een fors lerarentekort, waar wordt geïnvesteerd in de verbinding tussen het kunstencentrum en een grote onderwijskoepel. Hogescholen kunnen worden betrokken bij bijscholing aan kunstenaars die zich tot kunstvakdocent willen ontwikkelen. Ook enkele provinciale ondersteuningsinstellingen bieden al cursussen of coachingstrajecten aan voor kunstenaars die aan de slag willen in het onderwijs.

Conclusie

De coronacrisis heeft de wereld, Europa, Nederland sterk beroerd. Hoewel iedereen het liefst de crisis achter zich laat, heeft de crisis mondiaal, nationaal én lokaal een aantal zaken blootgelegd die we niet meer op dezelfde manier willen organiseren of tolereren. Overal liggen vragen om verandering op tafel: vragen rond inclusie en eerlijke verdeling, vragen rond onze omgang met het milieu, vragen rond de organisatie van zorg, de waarde van sociaal verkeer en de invloed van technologie op ons leven – hetzij negatief, hetzij positief. De transitieopgaven waar de Nederlandse culturele en creatieve sector voor staat, centreren zich rond deze zelfde vragen. De her en der ook wel geopperde verzuchting ‘hoe keren we na de crisis zo vlug mogelijk terug naar het oude?’ schuift de raad dan ook als irrelevant terzijde. Met dit advies heeft hij daar een reeks uitdagender vragen tegenover willen stellen: hoe benutten we het momentum van de crisis optimaal om een flinke stap voorwaarts te maken? Hoe versnellen we inspirerende ontwikkelingen uit de afgelopen periode? Hoe voorkomen we dat de oude, gekende praktijk ons straks weer opslokt? Hoe anticiperen we op een weerbaarder en inclusiever culturele toekomst? Hoe investeren we slim in cultuur? En hoe maken we deze sector – waarin aan artistieke en creatieve motivatie geen gebrek schuilt – ook financieel en maatschappelijk aantrekkelijker als werkveld?

Deze denkomslag is niet alleen relevant omdat de toekomst van de coronapandemie zich vooralsnog niet laat voorspellen en pandemieën of epidemieën wellicht geregeld zullen terugkeren. Ze biedt evenzeer een perspectief op een wendbaarder en weerbaarder sector voor de lange termijn. De coronacrisis heeft veel culturele organisaties, zzp'ers, deelnemers en publiek negatief geraakt. Maar ze opende ook een wenkend perspectief; naar een sector die afrekenet met oude knelpunten en die – gezond, flexibel, inclusief en duurzaam van karakter – zijn rol in de maatschappij optimaal kan vervullen.

De raad ziet zijn observaties en oplossingsrichtingen gesteund in een rapport waarin op verzoek van het Europees Parlement onder meer de effecten van de crisis en de reacties van overheden in Europees verband worden geanalyseerd.⁸ De aanbevelingen die hierin worden gedaan aan beleidsmakers om de culturele en creatieve sector ook op de middellange en

---

⁸ IDEA Consult en Goethe-Institut, 'Research for CULT Committee – Cultural and creative sectors in post-Covid-19 Europe: crisis effects and policy recommendations, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies' (2021).

lange termijn weerbaar te houden, raken aan drie grote thema's: een duurzame arbeidsmarkt met bijzonder oog voor zzp'ers, de noodzaak om de digitaliseringsslag te bestendigen voor de toekomst, en het benutten van het brede potentieel dat de sector heeft voor de samenleving en voor sociaal-maatschappelijke vraagstukken. Omdat het Nederlandse culturele veld deels internationaal opereert en omdat veel wetgeving op Europees niveau plaatsvindt (denk aan de verdeling van auteursrechten) verdient het aanbeveling om in het denken over de toekomst aansluiting te zoeken met, en waar mogelijk te leren van, de aanpak in overig Europa.

Met bovenstaand advies heeft de raad willen delen welke lessen hij *op dit moment* kan trekken uit de coronacrisis. De crisis is nog niet ten einde, maar de sector kan per 5 juni voor een groot deel weer open. Er zal de komende maanden weer steeds meer cultureel aanbod komen. Podia, expositieruimtes, monumenten, bibliotheken en repetitiestudio's gaan weer van het slot. Er zullen ook in die heropstartfase weer lessen te leren zijn. Er zal hard moeten worden getrokken aan het oplossen van knelpunten en dingen die niet meteen gaan zoals verwacht. Maar het belangrijkste is dat er weer cultuur zal zijn, geboden door al die kunstenaars, ontwerpers, docenten en culturele organisaties die maandenlang achter de schermen hebben gewerkt om hun publiek en deelnemers weer bijzondere dingen te laten ervaren. De raad verheugt zich erop. Want er is één les die hij vooral heel stellig uit de coronacrisis kan trekken, en die luidt: we kunnen niet zonder cultuur.

De Raad voor Cultuur is het wettelijke adviesorgaan van de regering en het parlement op het terrein van kunst, cultuur en media. De raad is onafhankelijk en adviseert, gevraagd en ongevraagd, over actuele beleidskwesties en subsidieaanvragen.

‘Sterker uit corona. Een agenda voor herstel en transitie’, is een uitgave van de Raad voor Cultuur.

Leden Raad voor Cultuur
Kristel Baele (voorzitter)
Stef Avezaat
Brigitte Bloksma
Lennart Booij
Erwin van Lambaart
Cees Langeveld
John Oliveira
Ellen Schindler
Thomas Steffens
Jakob van der Waarden (directeur)

**RAAD
VOOR
CULTUUR**

Raad voor Cultuur
Prins Willem Alexanderhof 20, 2595 BE Den Haag
070 – 3106686, info@cultuur.nl, www.raadvoorcultuur.nl

Het is toegestaan (delen van) de inhoud van deze publicatie te citeren of te verspreiden, mits daarbij de Raad voor Cultuur en deze publicatie als bronnen worden vermeld.

Aan deze publicatie kunnen geen rechten worden ontleend.
Den Haag, juni 2021